

17. Рубинский, К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905) / К. И. Рубинский. – Х., 1907.
18. Сочинения, означенные за профессором [Дудровичем] 1828 года декабря 3-го дня // Фонд відділу книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна.
19. Список книг и журналов, взятых из библиотеки [1828 г.] // Фонд відділу книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна.
20. Фарсобин, В. В. Источниковедение и его метод: опыт анализа понятий и терминологии / В. В. Фарсобин. – М., 1983.
21. Шепелев, Л. Е. Изучение делопроизводственных документов XIX – начала XX вв. / Л. Е. Шепелев // Вспомогательные исторические дисциплины – Вып. 1. – Л., 1968.
22. Шестериков, П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России / П. С. Шестериков. – Одесса, 1915.

УДК 930.2:378.4(477.54)"192/193"

Академічне життя у спогадах студентів та професорів Харківського університету (1920–1930-ті рр.)

Красько Ольга

Красько Ольга. *Академічне життя у спогадах студентів та професорів Харківського університету (1920–1930-ті рр.).* У даній статті розглядається комплекс спогадів про Харківський університет 1920 – 1930-х рр., а саме повідомлення мемуаристів про академічне життя тогочасної студентської молоді, зокрема про викладацький склад, особливості навчального процесу та склад студентства.

Ключові слова: мемуари, Харківський університет, професорсько-викладацький склад, пролетаризація студентства.

Красько Ольга. *Академическая жизнь в воспоминаниях студентов и профессоров Харьковского университета (1920–1930-е гг.).* В данной статье рассматривается комплекс воспоминаний о Харьковском университете 1920 – 1930-х гг., а именно сообщения мемуаристов об академической жизни студенческой молодежи тех годов, в частности о преподавательском составе, особенностях учебного процесса и составе студенчества.

Ключевые слова: мемуары, Харьковский университет, профессорско-преподавательский состав, пролетаризация студенчества.

Krasco Olga. *The academic life in the memories of students and professors of the Kharkov University in 1920–1930's.* The complex of memories about the University of Kharkov in 1920 – 1930's, notably the memoirists' messages about the academic life of the student youth of that period, specifically about the teaching staff, peculiarities of academic process, student staff, is examined in this article

Keywords: memoirs, the University of Kharkov, teaching staff, proletarianisation of the students.

На становлення особистості студента першочерговий вплив мають особливості організації навчального процесу в тому чи іншому освітньому закладі, отже вивчення академічного життя студентства є важливим кроком на шляху до розуміння багатьох культурних процесів.

Період 1920–1930-х рр. визначив внутрішній світ і життєву позицію цілого покоління. Відтворити світогляд тогочасної студентської молоді, їхні відчуття, особливості духовного світу дозволяє вивчення спогадів колишніх вихованців Харківського інституту народної освіти (ХІНО) та Харківського університету. Мета даної роботи полягає в аналізі мемуарів з історії Харківського університету періоду його реорганізації (1920–1930-х рр.), зокрема, виявлення та систематизування основних сюжетів, присвячених академічному життю та їх порівняння із мемуаристикою попереднього періоду.

До історії ХІНО першим звернувся С. М. Королівський. У 1940 році вийшли його нариси з історії Харківського університету [5], де коротко розглядаються питання реорганізації університету, його структури і навчальної роботи. Спеціальні розділи із відомостями про академічне життя періоду 1920–1930-х рр., вміщені в нарисах з історії Харківського університету до 150-ї, 175-ї, 200-ї річниці його заснування [16, 17, 15]. Окремим дослідженням із зазначеного періоду стала монографія О. Л. Рябченко. Ця робота дає цілісне уявлення про академічне життя 1920–1930-х рр. [12], але аналіз відповідних спогадів дозволить урідноманітнити наші уявлення про цей період.

На даний момент виявлено 26 мемуарних джерел, присвячених Харківському університету 1920–1930-х рр. Авторами мемуарів виступили колишні вихованці, викладачі та співробітники Харківського університету, які були безпосередніми свідками тих часів, та представники наступного покоління: діти, учні викладачів, які навчалися, або працювали в зазначений період – Н. І. Буланкіна, Л. Д. Нацик, О. І. Ахієзер. Спогади А. М. Матвієнко дійшли до наших днів у рукописному вигляді, більшість же мемуарів були опубліковані. Слід відзначити, що якщо створення спогадів більше залежало від об'єктивних причин (більша кількість мемуарів написана в 1980-ті роки,

тому що саме на цей період припадає так званий «мемуарний» вік колишніх студентів університету), то публікація мемуарів прямопропорційно залежала від загальнополітичної та суспільної ситуації спочатку в СРСР, а потім і в незалежній Україні. Так, в Радянському Союзі тільки з демократизацією в 1980-х роках почалась публікація мемуарів про зазначений час. У незалежній Україні 1990-х років зростання публікацій не спостерігалась у зв'язку із труднощами видавничої діяльності. І тільки в 2000-і роки публікація спогадів досягла найбільших результатів, що було зумовлено не тільки наближенням 200-річного ювілею Харківського університету, але й підвищенням загального інтересу в суспільстві до історії цього освітнього закладу.

В якості інструментарію роботи з мемуарними джерелами ми використали так звані «маркери» – зафіксовані ознаки, в нашому випадку найбільш поширені сюжети в мемуарах, які відображають академічне життя у Харківському університеті в 1920–1930-ті рр.: викладацький склад, навчальний процес, склад студентства.

Найбільш популярним сюжетом, до якого зверталася більша частина мемуаристів, була характеристика викладацького складу. Мемуаристи з різною мірою деталізації описували своїх викладачів: деякі обмежувалися фіксацією позитивного/негативного ставлення до окремих університетських діячів [11, с. 18], інші давали більш ґрунтовні описи [6].

Найчастіше мемуаристи згадують викладачів, які викликали у колишніх студентів теплі спогади. Перш за все, це були професори, які відрізнялись своїми людськими якостями, чуйним ставленням до студентів. Так, у спогадах про Д. З. Горdevського (з 1961 р. – першого декана механіко-математичного факультету), написаних колективом викладачів факультету, кожен із мемуаристів відзначає доброзичливість, уважність, відкритість, демократичність професора по відношенню до студентів і наводить свої приклади, що підтверджують сказане [10].

Ряд мемуаристів вважали «святим» обов'язком у своїх спогадах розповісти про викладачів, які прищепили їм високий професіоналізм та любов до предмету, стали для них прикладом наслідування на науковому поприщі, як у випадку зі спогадами Я. П. Бланка [1].

Беззаперечно, одним із найпопулярніших викладачів був професор І. М. Буланкін. Відомості про вченого містяться в мемуарах доньки ректора, Н. І. Буланкіної [2], а також вихованців університету Б. М. Красовицького [6, с. 92], А. М. Матвієнка [17, арк. 30], С. А. Крижанівського [7, с. 100]. Певна річ, така популярність обумовлена тим, що мемуаристи писали про Івана Миколайовича, враховуючи його заслуги перед університетом як ректора – саме завдяки його зусиллям Харківський університет був відновлений після повернення з евакуації із Кзил-Орди. Тут цікаво відзначити, що в 1933 році І. М. Буланкін поставився до перетворення Харківського інституту народної освіти (ХІНО) на університет негативно, вважаючи університет «організацією чисто буржуазного характеру» [2, с. 87]. Утім, як згадує у своїх мемуарах

Н. І. Буланкіна, спілкування Івана Миколайовича з такими вченими, як А. В. Нагорний, Т. Д. Страхов, Г. Ф. Арнольд, змусило вченого переглянути свої погляди щодо значення університетів [2, с. 88].

Крім того, деякі мемуаристи згадували в мемуарах викладачів, які запам'яталися їм своїми нестандартними методами викладання. Так, Н. М. Третяк-Шилдс із захопленням розповідає про викладача античної історії та міфології професора С. А. Семенова-Зусера. На першій парі, увійшовши до аудиторії, він підійшов до кафедри і включив музику – «Золоте кільце» Вагнера. Ніна Михайлівна згадує, що всі замерли, і лише одна дівчинка вигукнула назву твору. Семен Анатолійович вимкнув музику і розповів про головну ідею цієї опери – людство прямує назустріч самознищенню. Для того, щоб цього уникнути необхідно, за словами професора, вивчити і зрозуміти історію, починаючи з її витоків – античності [14, с. 145]. Як бачимо, викладач обрав нетрадиційний метод пояснення цілей свого курсу. За згадкою Н. М. Третяк-Шилдс, на студентів це справило велике враження, і в подальшому до С. А. Семенова-Зусера ставилися з глибокою повагою, між собою по-доброму називали його «Зумер» і кожного разу з нетерпінням чекали його лекцій.

Однак зустрічаються також спогади, що містять негативну характеристику викладачів. У таких випадках мемуаристи показують педагога некомпетентним, недемократичним та непрофесійним викладачем. Привертає увагу той факт, що у цьому випадку мемуарист говорить не особисто від себе, а від усієї студентської маси, напевно, для того, щоб додати переконливості та правдивості своїм словам. Так, Н. М. Третяк-Шилдс у своїх спогадах висвітлила непрофесіоналізм викладача з міфології. Ніна Михайлівна згадує, як на одній із лекцій вона разом зі своїм другом Рівом, вирішила уточнити у викладача деякі термінологічні питання, і його відповідь засвідчила, що він зовсім не розбирається у предметі [14, с. 146].

Ще одним спонукальним мотивом до згадки того чи іншого викладача було прагнення розповісти про пов'язані з ними смішні випадки і курйози. Мемуаристи згадують про це, не для того, щоб принизити свого педагога, а, навпаки, з метою показати його почуття гумору і відкритість по відношенню до студентів, як у випадку із розповіддю студентки фізико-технічного факультету Оксани Соловей [13, с. 276].

Особливістю спогадів, які висвітлюють історію Харківського університету в 1930-ті роки, є згадка про викладачів у контексті загальнополітичної та суспільної ситуації в СРСР. Так, мемуаристи розповідають про політичні «чистки», які проходили їхні викладачі в університетському клубі і Будинку просвіти. Явка на «чистки» для всіх студентів була обов'язковою, тому наші автори були безпосередніми свідками цих подій. Кожен бажаючий міг задавати питання, висловлювати свою думку про тих, хто проходив «чистку». Комісія оголошувала ті письмові заяви, іноді анонімні, які вважала за потрібне

перевірити публічно. Розкривають мемуаристи і подальшу долю тих, хто проходив «чистку». Зокрема, вони вказують на те, що деякі викладачі після «чисток» отримували суворі стягнення, інші позбавлялися своїх колишніх посад, як проректори університету О. Т. Давидов та І. М. Буланкін, а були й такі, яких заарештували і репресували, як наприклад, ректорів університету Я. С. Блудова і О. І. Нефоросного, викладачів Н. Мірзу-Авакьянц, П. Г. Ріттера, К. Т. Немчінова, Х. М. Рябоконея, М. А. Плевака, О. Синявського та ін. [6, с. 21-23].

Найчастіше мемуаристи розповідають про репресії проти викладачів, які читали україномовні курси. Любов Дражевська підкреслила, що із шістьох її професорів на літературно-лінгвістичному відділенні ХІНО, троє пізніше загинули в тюрмі, і що в книжці «Харківський університет імени Горького за 150 лет» видання 1955 року, про них не згадується [3, с. 256-257]. Зазначимо, що найбільше про україномовних викладачів написав мовознавець Ю. В. Шевельов [18, с. 57-59].

Наступний сюжет, який зустрічається в багатьох спогадах і має безпосереднє відношення до академічного життя студентів тих років – навчальний процес і склад студентства. Оскільки мемуаристи були представниками різних факультетів і навчалися в різні роки, детально аналізувати їхні згадки про навчальні програми, конкретні дисципліни і завдання недоцільно. Тому ми звернемо увагу передусім на загальні характеристики, які містяться у спогадах.

Так, у спогадах, які висвітлюють історію Харківського університету на початку 1920-х років, мемуаристи відзначають, що в навчальному процесі акцент робився на самостійній роботі студентів. Н. І. Буланкіна, спогади якої засновані на збережених матеріалах батька, ректора університету І. М. Буланкіна, зазначає, що лекції йшли традиційним порядком, а ось практичні заняття не були чітко організовані у часі – студент відпрацьовував лабораторні роботи в будь-який час, головне було здати їх до сесії [2, с. 72-73]. Переходити з факультету на факультет було досить легко. М. П. Легавка, відомий філолог, який багато років очолював кафедру російської літератури в університеті, спочатку вступив на математичний факультет, а потім перейшов на філологічний [6, с. 15].

Мемуаристи, які навчалися наприкінці 1920-х років, вказують на поступові зміни в регламентації навчального процесу. Так, Ю. В. Шевельов, який вступив до ХІНО в 1927 році писав, що обов'язкового відвідування лекцій ще не було, але не було вже й вибору курсів. Дисципліни визначались Наркомпросом, розподіляючись за роками [18, с. 57]. Інша мемуаристка, Л. Дражевська, яка навчалася в Харківському університеті в 1928–1929 рр. на соціально-економічному, а в 1933–1935 рр. – на геолого-географічному факультетах, зазначила, що наприкінці 1920-х рр. відвідування лекцій було не обов'язковим, а ось під час другого її перебування в університеті, за відвідуванням вже був встановлений суворий контроль. Зі слів студентки, пропуски занять

погрожували серйозними наслідками, починаючи від позбавлення стипендій і аж до виключення з університету [3, с. 259].

Простежується у мемуаристів і зміна їхнього ставлення до наукової діяльності. Згадуючи 1920-ті роки, мемуаристи досить рідко звертаються до сюжетів, пов'язаних із наукою: як правило, вони обмежуються розповіддю про вибір теми для наукової роботи, співпрацю з науковим керівником та ін. Відсутність таких сюжетів у спогадах 1920-х років зумовлена низьким рівнем розвитку студентської науки. Зі слів історика Ю. А. Парфіненко, важке матеріальне становище та різка зміна соціального складу студентства, спричинена політикою пролетаризації, негативно позначилося на студентській науці [9, с. 16]. Хоча в університеті і функціонувало декілька гуртків, але сам профіль навчального закладу – педагогічний, зумовив брак уваги до студентської науки, як зі сторони університетської адміністрації, так і з боку самих студентів.

У подальшому величезні темпи промислового виробництва, бурхлива індустріалізація викликали гостру необхідність у компетентних висококваліфікованих фахівцях, тому поновленому університетові надавався характер не тільки навчального, а й наукового центру: так, університету було передано 8 дослідницьких інститутів, надано право займатися видавничою діяльністю [9, с. 18]. Зі слів мемуаристів, змінилося ставлення до науки і з боку студентів, деякі з них навіть плідно допомагали адміністрації в організаційному становленні студентської науки. Так, з 1934 року з ініціативи Б. М. Красовицького на хімічному факультеті почав виходити «Науковий бюлетень», який був першим друкованим періодичним видаванням відновленого університету. І хоча згодом випуск видання припинили, тому що почали видавати «Вчені записки ХДУ», воно стало першим результатом наукової співпраці студентів та викладачів. Згодом виникло студентське наукове товариство – координаційний центр студентської наукової роботи. Головою було обрано Б. М. Красовицького, який разом із групою студентів розробив статут товариства. Це було перше в країні студентське наукове товариство (СНТ), про роботу якого стало відомо далеко за межами університету. Активістів товариства запросили на зустріч голова Комітету у справах вищої школи І. І. Межлаук і секретар ЦК ВЛКСМ В. Ф. Пікіна. Студентам запропонували виступити на пленумі ЦК Союзу вищої школи і наукових установ, що проходив у Москві, де ініціатива ентузіастів була схвалена, і СНТ стали створюватися і в інших вузах СРСР [8, с. 37].

Велике значення в житті студентства 1920–1930-х рр. грала комсомольська організація. Чимало уваги вона приділяла питанням моралі. Комсомольські збори відбувалися часто, починалися вони після занять та обіду, а закінчувалися пізно ввечері. Молодь виховувалася не просто в дусі скромності, безкорисливості, самопожертви, але й у дусі жорсткого аскетизму. У роки ж масових репресій у країні комсомольська

організація включилася у справу виявлення дітей «ворогів народу» серед студентів. В. С. Коган написав у спогадах, що до морально-етичного аспекту виховання молоді додався і аспект партійного братерства та класової солідарності [4, с. 61]. Мемуаристи розповідають про комсомольські збори, на яких розбиралися справи синів і дочок «ворогів народу». Дівчатам та юнакам задавали одне питання – зрікаються вони своїх батьків чи ні. І, як пише Н. М. Третьак-Шилдс, коли студент відмовлявся від свого батька чи матері, йому пізніше робили тільки догану, в університеті ж залишали [13, с. 152].

Особливе місце у спогадах посідає розкриття мемуаристами складу студентства того періоду, в який вони навчалися в університеті. Мемуаристи найчастіше надавали загальну характеристику свого курсу, але деякі з авторів наводять цілком конкретну інформацію. Найбільш детально автори спогадів зупинялись на соціальній характеристиці своїх однокурсників. Мемуаристи, що висвітлюють 1920-ті роки, відзначають, що політика радянського уряду щодо студентства була націлена на пролетаризацію його складу. Мемуаристи, які навчалися в 1930-ті роки, звертаються до соціальної характеристики студентства для того, щоб розкрити масові для тих років явища (політичні репресії, процеси проти дітей «ворогів» народу).

Підведемо підсумки, порівнявши мемуарний комплекс, присвячений періоду 1920–1930-х рр. з університетською мемуаристикою попереднього періоду. У спогадах про Харківський університет 1920–1930-х рр. в порівнянні з мемуарами про дореволюційні часи, поряд із висвітленням наукових здобутків, рівня професіоналізму та морального вигляду того чи іншого викладача, мемуаристи звертаються до сюжету взаємовідносин професорсько-викладацького складу та влади. У більшості випадків в мемуарах відображено не співробітництво, а конфлікти з радянською владою, що підтверджується розповідями про політичні репресії проти викладачів у 1930-х рр. Замість популярних в дореволюційні часи тем (навчальний процес та адміністративна опіка), у спогадах про 1920 – 1930-ті рр. з'явився новий сюжет про комсомольську організацію, а саме її роль в навчальному процесі. А ось тенденція все більшого висвітлення питання про студентство в мемуарах збереглася. Але якщо в спогадах про дореволюційний університет, мемуаристи зупинялися на характеристиці студентства за національним критерієм, то в спогадах про 1920–1930-ті рр. мемуаристи акцентували увагу на соціальній складовій. За допомогою нового ракурсу висвітлення навчального життя автори спогадів намагалися показати зміни, як в системі освіти, так і в самій державі.

Література

1. *Бланк, Я. П.* Вважаю необхідним повідомити / Я. П. Бланк // Харк. ун-т. – 1993. – 14 вер. – С. 2-3.
2. *Буланкина, Н. И.* Мой отец / Н. И. Буланкина // Академик Иван Николаевич Буланкин: [сборник]. – Х., 2004. – С. 59-118.
3. *Дражевська, Л.* Спогади (1928–1929, 1933–1935) / Л. Дражевська // Сучасність. – 1983. – № 1-2. – С. 252-264.
4. *Коган, В. С.* Семнадцать рассказов старого физика / В. С. Коган. – Х., 2002.
5. *Королівський, С. М.* Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1805–1940) / С. М. Королівський. – Х., 1940.
6. *Красовицкий, Б. М.* Мои учителя и сверстники / Б. М. Красовицкий. – Х., 1996.
7. *Крижанівський, С. А.* Ми пізнавали неповторний час: портрети, есе, спогади / С. А. Крижанівський. – К., 1986.
8. *Очерки истории комсомольской организации Харьковского университета /* отв. ред.: А. Е. Кучер. – Х., 1969.
9. *Парфиненко, А. Ю.* Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете / А. Ю. Парфиненко, С. И. Посохов. – Х., 2002.
10. *Первый декан мехмата: (к 100-летию со дня рождения Дмитрия Захаровича Гордеевского – первого декана механико-математического факультета) //* Universitates. – 2008. – № 2. – С. 30-40.
11. *Рибалка, І. К.* Така наша доля: Сторінки життя мого покоління / І. К. Рибалка. – Х., 1999.
12. *Рябченко, О. Л.* Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921–1930 рр.) / О. Л. Рябченко. – Х., 2000.
13. *Соловей, О.* Спогади (1936–1941) / О. Соловей // Сучасність. – 1983. – № 1-2. – С. 282-294.
14. *Третьак-Шилдс, Н. М.* Славне та жадливе: Унів. роки / Н. М. Третьак-Шилдс; перекл. та комент. Г. Г. Грінченко, В. Ю. Іващенко // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харк. історіогр. зб. / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – Вип. 6. – С. 143-154.
15. *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років /* Бакіров В. С., Духопельніков В. М., Зайцев Б. П. та ін. – Х., 2004.
16. *Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет /* коллект. автор. – Х., 1955.
17. *Харьковский государственный университет 1805–1980: исторический очерк /* отв. ред. Е. И. Тарапова. – Х., 1980.
18. *Центральний державний науково-технічний архів України, м. Харків (ЦДНТА України).* – Ф. 209. – К. 11. – Оп. 1. – Спр. 27. – 330 арк.
19. *Шевельов, Ю. В.* Я-мене-мені (і довкруги). В 2 ч. Ч. 1. В Україні / Ю. В. Шевельов. – Харків–Нью-Йорк, 2001.